

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЛІНГВІСТИКИ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
Кафедра соціальних технологій

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри

О.М. Котикова

« _____ » _____ 2023р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ЗДОБУВАЧА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ
«Бакалавр»

Тема: ОСНОВНІ ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО
ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ

Виконавець: Барбанова Валерія Ігорівна

Керівник: доктор психологічних наук, професор, професор кафедри
соціальних технологій Блінов Олег Анатолійович

Нормоконтролер: _____ Новікова Наталія Євгенівна

Київ 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ	7
1.1. Соціальний захист людини як система	7
1.2. Основні етапи формування системи соціального захисту в Україні.....	13
1.3.Характеристика основних елементів системи соціального захисту населення в Україні	22
Висновки до першого розділу	27
РОЗДІЛ 2. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ТА ЗМІЦНЕННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ ТА НАПРЯМКИ ЙОГО РЕФОРМУВАННЯ	29
2.1. Аналіз нормативно-правової бази здійснення соціального захисту в Україні	29
2.2. Особливості соціального захисту в Україні на сучасному етапі	36
2.3 Пріоритетні напрямки розвитку системи соціального захисту в Україні у воєнний час.....	39
Висновки до другого розділу	46
ВИСНОВКИ	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	50
ДОДАТКИ	54

ВСТУП

Актуальність теми. Соціально-економічна криза в Україні посилила негативні тенденції в усіх сферах функціонування соціуму. Загальний низький рівень життя, прогресуюче безробіття, демографічна криза, соціальна незахищеність більшої частини населення становлять реальну загрозу національній безпеці за всіма своїми основними складовими: соціально-економічної, політичної та екологічної. Причинно-наслідкові зв'язки цих складових є об'єктивною суспільною реальністю, тому непродумані та непослідовні системні перетворення породжують негативні явища у всіх сферах суспільства, зокрема у соціальній. Проте однією з передумов соціальної безпеки є формування та реалізація активної та сильної соціальної політики держави. Адже метою соціальної політики є саме забезпечення рівня і поліпшення умов життя населення. Основною метою соціальної політики є створення умов для функціонування соціальної політики згідно із стратегією економічного розвитку та фінансової стабілізації. Кінцевим результатом цього процесу має бути забезпечення достатнього життєвого рівня населення, поліпшення демографічних показників, розвиток трудових ресурсів, пенсійна реформа та відновлення освітнього та наукового потенціалу.

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну стало викликом для всіх сфер суспільного життя, включаючи і соціальну, яка опікується вразливими, малозахищеними та незахищеними категоріями населення. В умовах війни надання соціальних послуг є одним із основних напрямків системи соціального захисту нарівні з виплатою грошової соціальної допомоги. Поточна криза не повинна мати наслідком зменшення обсягу захисту прав, визнаних Європейською соціальною хартією, як всередині України, так і за її межами.

Прагнення України увійти в Європейську співдружність країн та у Європейський союз неможливе без створення системи правових, економічних, організаційних та інших заходів державних і недержавних

установ та організацій, що впливатимуть та сприятимуть підтриманню соціальної стабільності в суспільстві, створенню умов для зростання добробуту населення, забезпечення належного рівня та якості життя населення.

Процес поглиблення інтеграції в світове економічне співтовариство передбачає багато істотних змін в системі управління державою, складовою якої є соціально-економічна система, на основі ідеї сполучення економічної ефективності як результату дієвості ринкових сил та соціального компромісу.

Наявність дієвої, ефективної системи соціального захисту – це свідчення рівня розвитку держави, його відповідності вимогам часу. Чим вищий рівень життя членів суспільства, тим більш розвинутим може вважатися суспільство.

Стратегічна мета інтеграції України до складу Європейського співтовариства потребує серйозної роботи щодо удосконалення захисту прав і свобод людини, демократизації всіх складових суспільного життя, економічного зростання та забезпечення механізмів і умов для створення матеріального та духовного добробуту населення. Найважливішим аспектом цієї проблеми, віддзеркаленням місця людини в системі державної політики є стан її соціального захисту та надання соціальних гарантій.

Система соціального захисту на Україні, особливо в сучасних умовах, постійно потребує до себе уваги з боку держави та суспільства. Зміни в Україні в останні роки призвели до сильного погіршення умов життя населення, тому потреба у ефективній роботі системи соціального захисту постає перед нами як ніколи. Але ефективна робота установ соціального захисту не можлива без висококваліфікованих працівників які досконало володіють усіма необхідними професійними навичками та вміннями.

Однією з функцій держави є недопущення зростання соціальної напруги з приводу майнової нерівності, передбачення й фінансування негативних проявів ринку для громадян (безробіття, втрата працездатності), створення ефективної пенсійної системи.

Проблемам становлення, розвитку і функціонування системи соціального забезпечення присвячено багато праць. Це наукові дослідження провідних українських вчених: В. Андрущенко, О. Василика, А. Величка, О. Горлей, О. Зорій, М. Крупки, В. Куценка, С. Слухая, а також зарубіжних вчених В. Лексина, А. Швецова, І. Ілліна, Ш. Бланкарга. Автори у своїх статтях розкривають основні проблеми впровадження нової соціальної політики в Україні, заснованої на державних соціальних гарантіях, аналізують можливі джерела її фінансування, пропонують оптимальні шляхи підвищення ефективності витрачання бюджетних коштів для забезпечення соціальних гарантій.

Об'єктом дослідження є система соціального захисту та її формування.

Предметом дослідження є основні етапи формування системи соціального захисту населення в Україні: історія та сьогодення.

Метою дипломної роботи є: дослідити систему соціального захисту населення в Україні, основні етапи її становлення та напрямки реформування, що є основою підвищення життєвого рівня життя населення та конкурентоспроможності економіки і соціальних здобутків в цілому.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних **завдань**:

- 1) охарактеризувати основні етапи формування системи соціального захисту в Україні та її складові;
- 2) висвітлити основні проблеми соціального захисту в Україні;
- 3) розглянути пріоритетні напрямки розвитку системи соціального захисту в Україні у воєнний час.

Гіпотеза дослідження: врахування історичних та сучасних умов розвитку системи соціального захисту в Україні дозволить покращити та вдосконалити систему соціального захисту населення.

Методи дослідження. Для досягнення мети, розв'язання поставлених завдань, перевірки гіпотези було використано сукупність методів наукового дослідження:

- теоретичні: аналіз і синтез, узагальнення; метод аналізу документів, контент-аналіз, методи обробки інформації, метод порівняння.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що матеріали даної роботи, сформульовані положення, висновки можуть бути використані в якості теоретичної та прикладної основи для розробки лекцій, навчальних матеріалів, практичних занять для здобувачів спеціальності 231 «Соціальна робота». Отримані результати можуть бути застосовані у різних дослідженнях, аналітичних матеріалах та наукових роботах в контексті соціального захисту та можуть бути корисними у подальших дослідженнях сутності, завдань, ознак і функцій соціального забезпечення.

Апробація. Основні положення і висновки дослідження були представлені у тезах доповіді «Особливості реалізації системи соціального захисту під час війни» на Міжнародній науково-практичній конференції «ПОЛІТ. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ НАУКИ. Конференція відбулася 1-3 квітня 2023 року в Національному авіаційному університеті.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, 1 додаток. Обсяг основної роботи – 50 сторінок. Список використаної літератури містить 35 найменувань (викладених на - 4 сторінках).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ

1.1. Соціальний захист людини як система

Формуванню сучасних систем соціального захисту у світі сприяло усвідомлення необхідності створення соціальних амортизаторів ринкових ризиків. Багато людей ще й нині не сприймають термін «соціальний захист» щодо населення загалом, вважаючи, що він стосується лише найнужденніших, або, як часто нині висловлюються, незахищених верств населення. Дедалі частіше соціальний захист передбачає комплекс заходів, спрямованих на створення безпечного соціального середовища людини [13; С.81].

Зокрема, у ст. 46 Конституції України проголошується, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення, створення мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

У найширшому трактуванні соціального захисту до нього включають також заходи з охорони здоров'я, соціальну роботу тощо. [13; С.122].

Отже, соціальний захист передбачає певний рівень матеріальної забезпеченості, підтримку доходів, захист добробуту.

В умовах ринкової економіки людину чекає безліч незвичайних та непередбачуваних ситуацій, що мають суттєво вплинути на рівень її доходів та благополуччя. Аналіз соціально-економічних процесів, що відбуваються в

усіх розвинутих країнах, переконливо свідчить про необхідність проведення спеціальних законодавчих та організаційних заходів по соціальному захисту і підтримці населення. Інакше в умовах ринку, організованому на чистій конкуренції, можливі тяжкі наслідки, а саме:

- абсолютне та відносне зниження життєвого рівня;
- виникнення великомасштабного безробіття;
- прогресуюче зростання нетрудової основи майнового та соціального розшарування населення;
- зниження престижу суспільно-корисної праці;
- розвиток надмірної експлуатації найманих працівників.

З метою уникнення цих наслідків у ринковій економіці потрібен надійний механізм соціального захисту, здатний нейтралізувати ці негативні процеси [27, с.21].

Як термін «соціальний захист» (чи «соціальна безпека») з'явився у США у 1935 р. Це було пов'язано з великомасштабною кризою капіталізму 1929-1933 рр.

В Україні поняття «соціальний захист» почали широко вживати лише на етапі переходу до ринку і як його атрибут, хоча в тій чи іншій формі соціальний захист завжди був притаманний українському суспільству.

Соціальний захист слід розглядати як систему законодавчих, економічних, соціально-психологічних гарантій, яка надає працездатним громадянам рівні умови для покращання свого добробуту за рахунок особистого трудового вкладу в конкретних економічних умовах, а непрацездатним та соціально вразливим верстам населення – перевагу в користуванні суспільними фондами споживання, пряму матеріальну підтримку, зниження податків [18, с.137].

Організаційно-правові заходи передбачають створення інститутів соціального захисту і законів, які повинні керувати їх діяльністю, економічні – формування механізмів перерозподілу доходів, тобто стягнення податків та інших платежів і трансфертів. Отже, соціальний захист – це правила

перерозподілу суспільного багатства на користь людей, які тимчасово чи постійно потребують особливої підтримки з боку суспільства: від багатих до бідних, від здорових до хворих, від молодих до літніх.

Результатом цих заходів є стан захищеності (або безпека) людини, особи. Зазвичай розглядають соціальну безпеку не лише окремої особи, а й суспільства загалом. Вона є складовою національної безпеки, що визначає стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, а також від загрози соціальним інтересам.

Розглядаючи добробут як мету соціального захисту, слід зазначити, що в людському суспільстві поняття добробуту є відносним. У сфері соціального захисту під добробутом розуміють відсутність хвороб і можливість задовольнити основні потреби людини, а ці потреби змінюються в часі і просторі.

Кінцевою метою соціального захисту є надання кожному членові суспільства, незалежно від соціального походження, національної або расової приналежності, можливості вільно розвиватися, реалізувати свої здібності.

Заходи соціального захисту мають подвійну спрямованість:

- активну;
- пасивну.

Активні заходи покликані запобігти ситуаціям, які загрожують добробуту людини, стимулюванню активності особи. Соціальний захист виконує свою превентивну, запобіжну функцію шляхом захисту особи та її сім'ї від втрат коштів, пов'язаних із безробіттям, старінням, хворобою або смертю та поліпшенням її добробуту через соціальні служби й економічну допомогу на виховання дітей. Система соціального захисту включає програми зайнятості, соціального страхування, охорони здоров'я та ін.

Пасивні заходи спрямовані на підтримку тих членів суспільства, які з певних причин опинилися у скрутному становищі. Пасивна підтримка надається у вигляді соціальної допомоги – допомоги суспільства особі або сім'ї, яка не має достатніх засобів для існування [63, с.112].

Соціальна допомога за своєю суттю є адресною, тому що надається лише тим, хто її потребує. Через соціальну допомогу соціальний захист виконує свою лікувально-реабілітаційну функцію, яка полягає в тому, щоб допомогти людям, котрі потрапили у скрутну життєву ситуацію, вберегтися від зубожіння та не опинитися на узбіччі суспільства.

Тобто активними заходами є соціальне страхування (забезпечення доходів на випадок втрати працездатності чи роботи), лікування та профілактика хвороб, а також сприяння освіті й підвищенню кваліфікації.

Пасивними заходами є соціальна допомога.

Теза соціальної політики «свобода сильним і підтримка слабких» – досить добре віддзеркалює суть соціального захисту та його складових. Тому ще раз слід підкреслити, що в умовах ринкової економіки людину захищають:

- його знання, досвід, професіоналізм, активна трудова діяльність;
- власність, якою він володіє;
- державні гарантії та різновиди соціальної допомоги.

До системи соціального захисту слід віднести також соціальні нормативи – гарантовані державою мінімальні рівні винагороди за працю, стипендіальне та соціальне забезпечення [61, с.474].

«Соціальне забезпечення» як поняття у широкому розумінні означає поліпшення умов життя тих груп населення, котрі з різних причин перебувають у гіршому становищі, ніж переважна більшість суспільства. У вузькому значенні слова «соціальне забезпечення» – це створення умов для захисту населення у класичних випадках небезпеки для його життя (хвороби, інвалідність, старість, смерть близьких).

Соціальне забезпечення у розумінні соціального захисту поширюється ще на дві життєві ситуації, пов'язані з погіршенням умов життя:

- 1 – у випадку народження у сім'ї дітей;
- 2 – у випадку, коли громадяни зазнали збитків на державній службі.

До цієї категорії осіб, що мають право на соціальне забезпечення, відносяться всі інші особи, які через життєві обставини самі не можуть подбати про себе.

Державне соціальне забезпечення є складовою системи соціального захисту і виконує функцію нагромадження та розподілу коштів соціального захисту, призначених для соціальної допомоги, виплат по соціальному страхуванню тощо. Соціальне забезпечення включає пенсії і різного роду допомоги (у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, вагітністю й пологами, по догляду за дитиною до 3 років, по догляду за хворою дитиною, на поховання, допомога непрацездатним особам, дохід яких менший за встановлену межу малозабезпеченості та ін.). Соціальне забезпечення включає також надання допомоги в натуральному вигляді – у формі обслуговування інвалідів, людей похилого віку в спеціалізованих установах (будинках-інтернатах) та вдома [22, с.43].

Тому соціальне забезпечення включає заходи матеріальної підтримки особи та сім'ї з боку держави і суспільства [17, с.20].

Таким чином, соціальна допомога – це система соціальних заходів у вигляді сприяння, підтримки і послуг, що надаються окремим особам чи групам населення соціальною службою для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їхнього соціального статусу і повноцінної життєдіяльності, адаптації в суспільстві (Додаток А).

У свою чергу, соціальна підтримка – це система заходів по наданню допомоги певним категоріям громадян, які тимчасово опинились у важкому економічному становищі (частково або повністю безробітні, молодь, що навчається, та ін.), шляхом надання їм необхідної інформації, фінансових коштів, кредитів, навчання, права захисту і запровадження інших пільг. Схематично співвідношення між соціальним захистом, соціальним забезпеченням, соціальною допомогою та соціальною підтримкою зображене на рис. 1.1.

Рис.1.1. Співвідношення соціального захисту та його складових.

Соціальний захист може здійснюватися в грошовій формі у вигляді пенсій і допомог, у натуральній формі, а також шляхом надання різного роду послуг особам, які є об'єктом соціального захисту. Він може мати як компенсаційний, так і попереджувальний профілактичний характер.

Однією з державно-правових форм соціального захисту є безпосередньо державне забезпечення непрацездатних осіб. Основні ознаки безпосереднього державного забезпечення – фінансування витрат за рахунок державного бюджету і встановлення категорій забезпечуваних осіб і рівня їхнього забезпечення відповідно до пріоритетів, обумовлених органами державної влади [15, с.148].

Іншою організаційно-правовою формою соціального захисту є соціальне страхування, що широко використовується в абсолютній більшості країн з ринковою економікою відносно багатьох видів соціального захисту. В його основі лежить поняття соціальних ризиків і вимога їх обов'язкового і добровільного страхування.

Фінансування виплат по соціальному страхуванню здійснюється за рахунок виплачуваних, як правило, у рівних частках страхових внесків працюючих громадян і їхніх роботодавців. У фінансуванні систем соціального страхування іноді бере участь і держава[30, с.315].

Інституціональну структуру соціального захисту в Україні можна зобразити у вигляді схеми (рис. 1.2).

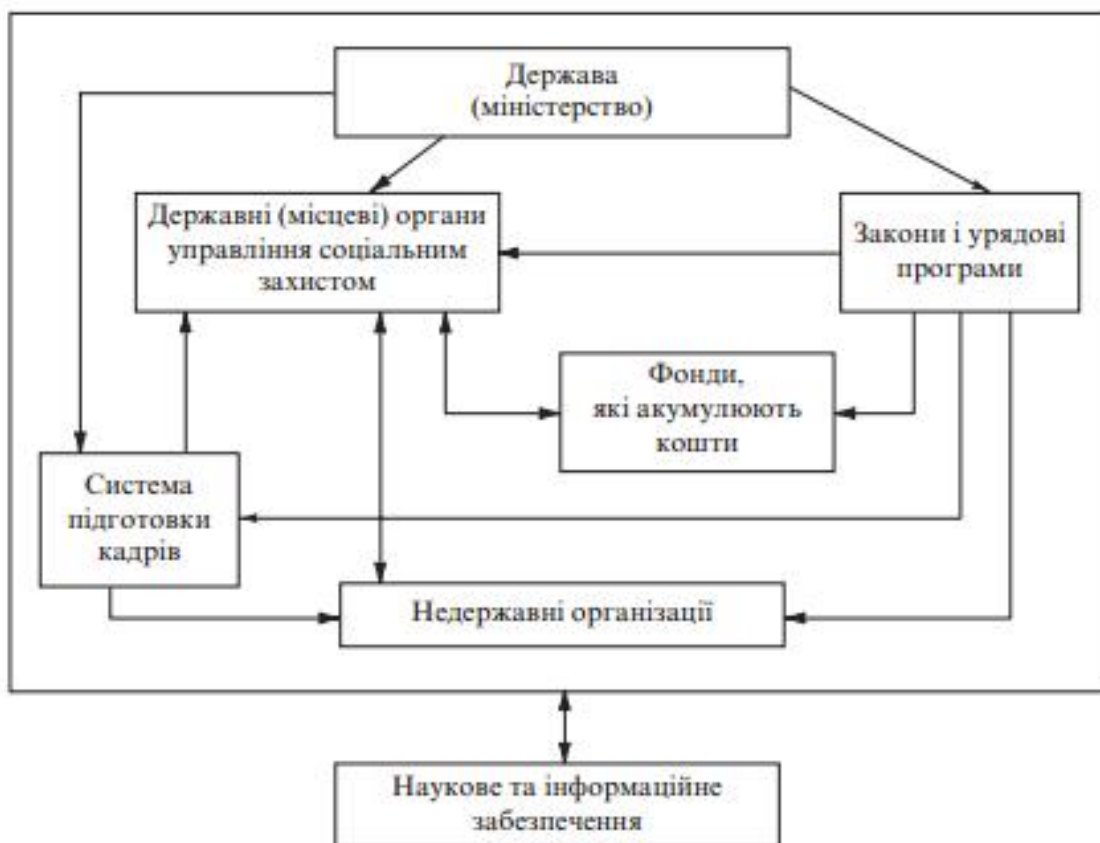

Рис.1.2. Організаційно-правова структура системи соціального захисту

Отже, ефективний соціальний захист припускає проведення політики, що адекватно реагує на соціальне самопочуття людей, передбачає підвищення рівня соціального невдоволення і соціальної напруженості, попереджає можливі конфлікти й радикальні форми протесту.

1.2. Основні етапи формування системи соціального захисту в Україні

Еволюція соціального захисту проходила протягом тривалого часу від неорганізованих заходів до сучасних налагоджених систем на рівні держави. Вважається, що один з перших документів, який спрямований на захист вдів та сиріт, був виданий Вавилонським царем Хаммурапі ще у 8 сторіччя до н.е. система соціального захисту, яка існує в Україні, виникла не одразу і не у такому вигляді, як в теперішній час. Процес формування та розвитку системи соціального захисту розпочався ще у II сторіччі до н.е., коли на території України проживали племена Сарматів, та триває й досі. На нашу думку, цей процес залежно від ступеня розвитку об'єктів, інституцій, заходів соціального

захисту можна умовно поділити на ряд етапів, які обмежені певними часовими рамками (табл. 1).

I етап. Фахівці стверджують, що історія соціального захисту розпочиналась з добродійності окремих громадян, проявів співчуття. Довгий час утримання непрацездатних членів сім'ї було моральним обов'язком її працездатної частини. Сироти та інші особи, які не мали сім'ї, або нужденні сім'ї могли отримати підтримку з боку громади, яка, як правило, не носила системного характеру. В Україні одними з перших "законодавчих актів", які запроваджували соціальну допомогу полоненим, були договори з греками, укладені у 911 і 945 роках князями київськими Олегом та Ігорем "Про порятунок полонених", де передбачалось зобов'язання сторін про викуп полонених та повернення їх на батьківщину [11].

II етап. Соціальний захист набуває чіткіших форм, формується специфічна організаційна структура, основою якої можна вважати церкви. У 996 році князь Володимир видав Устав, яким доручив церковним структурам та духовенству здійснювати опікування і нагляд за лікарнями, лазнями, притулками для одиноких та встановив для благодійних закладів "десятину". Володимиром засновано училища для навчання убогих, богадільні, запроваджено народні свята, на яких годували нужденних та подавали їм милостиню. Князь Ярослав Володимирович заснував сирітське училище, у якому навчалось та утримувалось близько 300 юнаків.

Першим соціальним законом, в якому пропонувалась соціальна програма, була "Руська Правда", що датується IX - поч. X століття. Однак більшість дослідників пов'язують "Найдавнішу правду" з ім'ям Ярослава Мудрого (роки правління 1019 - 1054).

Отже, ініціатива щодо впровадження певних видів соціальної допомоги належала князям.

Пізніше зростає роль церкви у соціальному захисті громадян. Оскільки основним правилом у християнстві проголошувалась любов до ближнього, воно позитивно впливало на формування моралі у суспільстві, підтримувало

прояви співчуття до нужденних. По суті, церва була благодійницькою організацією та своєрідною виконавчою інституцією держави. Об'єктами "соціального захисту" на цьому етапі були сироти, жебраки, інваліди. Єпископ Переяславський Єфрем у 1091 побудував для бідних і сиріт лікарні, призначив для них медиків. У цих закладах надавалась безкоштовна допомога. Також він постановив, щоб подібні заклади були створені і в інших містах [2].

Таблиця 1.1

Основні етапи розвитку системи соціального захисту населення в Україні

№	Часові рамки	Коротка характеристика стану соціального захисту населення
I	II ст. до н.е. - до кінця X ст.	Характеризується відсутністю законодавчо оформлених механізмів та форм надання соціального забезпечення. Утримання непрацездатних членів сім'ї здійснювалось за рахунок інших членів. Особам без сім'ї громадою могла надаватись допомога у натуральній формі, яка не носила системного характеру.
II	кінець X ст. - ХУІІ ст.	Об'єктами соціального захисту були сироти, жебраки, інваліди. Ініціаторами соціальних заходів були князі. Посилення ролі церкви як благодійної організації. Створення на базі церков і монастирів благодійних закладів для немічних та сиріт. У Запорізькій республіці створені благодійні заклади для поранених і старих воїнів. Посилилась організаційна діяльність різних установ та організацій щодо вдосконалення форм підтримки соціально вразливих верств населення. Допомога (милостиня) надавалась здебільшого у натуральній формі.
III	Друга половина ХУІІ ст. - початок ХУІІІ ст.	Розвиток грошового обігу спричиняє виникнення професійного жебрацтва. Петром I законодавчо закріплюються допустимі заходи соціальної допомоги. Замість милостинь пропонуються благодійні внески. Зростає роль держави у регулюванні зайнятості непрацездатних жебраків (робітничі будинки), медичного обслуговування та утримання сиріт та безпритульних. Закладено основи державного регулювання соціальної безпеки.
IV	друга половина ХУІІІ - початок ХІХ ст.	Сформувалась державна структура соціальної допомоги населенню. За рахунок державних коштів та благодійних внесків засновуються сирітські виховні заклади, народні школи, аптеки, лікарні, богадільні, лепрозорії, божевільні, робітничі будинки. Вперше було введено норми забезпечення богадільень ліжками. Вперше запроваджується пенсійне забезпечення деяких категорій державних службовців, яке носить характер привілею.
V	ХІХ ст. - 1917 р.	Розвиток промислового виробництва став передумовою для виникнення принципово нової концепції соціального захисту, основою якої є колективна відповідальність суспільства за утримання безробітних, удів, сиріт та престарілих. Запроваджені пенсії

№	Часові рамки	Коротка характеристика стану соціального захисту населення
		(допомога) у зв'язку з каліцтвом спочатку працівникам державних гірничих заводів та рудників, а згодом й всім робітникам. Пізніше зароджується державне соціальне страхування у вигляді страхування робітників від нещасних випадків на виробництві, забезпечення на випадок хвороби, та з'являється інституційне забезпечення соціального страхування.
VI	1917 р. - 1990 р.	Фінансування заходів соціального забезпечення повністю закріплено за державою. Пізніше джерелом фінансування державного соціального забезпечення стали внески роботодавців. Соціальними гарантіями держави були мінімальна заробітна плата, мінімальна пенсія, норми споживання в інтернатах для дітей і дорослих. Заходи соціального захисту того часу носили пасивний характер. Внаслідок того, що соціальним захистом було охоплене все населення країни, незалежно від потреби в ньому і доходів, а обрані методи виявились неефективними та високовартісними, система соціального захисту СРСР не досягла мети, заради якої була створена.
VII	з 1990 р.	Зі здобуттям Україною незалежності процес демократизації соціального захисту набув значного розвитку. Створено законодавчу базу, яка визначає соціальні гарантії та нормативи, забезпечує отримання певного рівня доходів окремими категоріями громадян. Подальший розвиток системи соціального захисту проявляється через реформи (наприклад, системи пенсійного забезпечення) та нововведення. Система соціального захисту України поступово наближається до Європейських країн. Ратифіковано Європейську соціальну хартію. Розглядається можливість прийняття законів: "Про загальнообов'язкове соціальне медичне страхування", "Про ратифікацію Європейської конвенції про правовий статус трудящих-мігрантів від 24.11.77 р."

Володимир Мономах (роки правління 1113-1125) заповідав турбуватися про убогих та надавати їм посильну допомогу.

У Запорізькій вольній республіці у цей період були створені благодійні заклади для поранених і старих воїнів. При монастирях (Печерському, Чернігівському, Лебединському (Чигирин) та ін.) засновувались благодійні заклади для немічних та сиріт. Посилилась організаційна діяльність різних установ та організацій щодо вдосконалення форм підтримки соціально вразливих верств населення. У ХІУ столітті відкрито 4 лікарні у передмістях Львова, Київське братство опікувалося школою та шпиталями для убогих. У Кам'янці-Подільському був створений вірменський шпиталь, який функціонував за кошти місцевої громади.

На цьому етапі допомога (милостиня) надавалась здебільшого у натуральній формі. Незважаючи на те, що жебраків не розпитували про нужду, мета допомоги, як правило, досягалась.

III етап. У середині ХУЗІ ст. значна частина території України входить до складу Росії. На цей час грошовий обіг набув розвитку, що сприяло перетворенню жебрацтва на професійну справу. Крім того, внаслідок посилення тиску поміщиків, збільшилась кількість біглих кріпаків. З метою зменшення таких явищ Петро I у 1712 році видав указ, яким заборонив надавати милостиню жебракам. Невиконання цього указу каралось штрафом до 5 крб. Натомість Петро I закликав робити благодійні внески у шпиталях та інших благодійних закладах. На Священний Синод та державні адміністрації покладено обов'язки щодо облаштування шпиталів, богаділень, притулків для сиріт та безпритульних. Здорових працездатних жебраків відправляли або в робітничі будинки, або до господарів. Для хворих та старих функціонували богадільні. Покинутих немовлят виховували у богадільнях та потім віддавали у солдати.

Вважається, що саме за Петра I закладено основи державного регулювання соціальної безпеки.

IV етап. У другій половині ХУІІІ сторіччя сформувалась державна структура соціальної допомоги населенню. Катерина II у вересні 1763 р. видала Маніфест про заснування виховних будинків для сиріт, а у 1775 році видала наказ "Приказ общественного призрения", яким створено народні школи, аптеки, лікарні, богадільні, лепрозорії, божевільні, робітничі будинки. Для цього виділялися кошти та приймалися благодійні внески. Особиста пожертва Катерини II складала 150 тис. крб, крім того, вельможі додали ще близько 350 тис. крб. У цей період створювалась велика кількість благодійних закладів по всій території Російської держави.

В Україні у 1812 році створено Харківське товариство благодійництва. Вперше було запроваджено норми забезпечення богаділень ліжками. Протириччям, притаманним даному етапу, було те, що на той час кріпаки

були позбавлені соціального захисту в будь-яких формах.

З'явилась така форма соціального захисту, як пенсійне забезпечення, але пенсії надавались тільки окремим категоріям державних службовців у якості привілею за довготривалу службу, вірність та відданість монарху. Тобто державна пенсія була скоріше виключенням, ніж правилом. У законодавстві Росії того часу зазначалось, що пенсія надавалась "не з поваги тільки до років служби і хворобливих випадків, спричинених нею, а з поваги до особливої старанності у виконанні посад" [2].

В цілому соціальний захист до появи капіталізму існував у формах:

- 1) благодійності через опіку та піклування;
- 2) утримання непрацездатних сім'єю;
- 3) державної допомоги для найвразливіших верств населення;
- 4) взаємодопомоги громади;
- 5) пенсії державним чиновникам за бездоганну службу;
- 6) утримання військових чинів при виході на пенсію за віком або з каліцтвом, отриманим на війні.

V етап розпочався у XIX ст. з розвитком промислового виробництва, коли у зв'язку з виїздом сільського населення у місто руйнувалась сім'я, яка включала три покоління, з появою підприємств, де використовувалась наймана праця, змінилась економічна роль сім'ї. Саме тоді зародилась нова концепція соціального захисту, яка базувалась на колективній відповідальності суспільства за утримання безробітних, удів, сиріт та престарілих.

Принципи соціального захисту працівників гірничих заводів закріплені законом 1861 року щодо створення "допоміжних товариств" та положенням 1901 року, яке стосувалось правил надання (призначення) пенсій працівникам державних гірничих заводів та рудників, які втратили працездатність на виробництві.

Законом про винагороду потерпілих робітників на всіх промислових підприємствах внаслідок нещасних випадків, прийнятим у 1903 році у Росії,

призначалась компенсація у зв'язку із каліцтвом, яка називалась пенсією. Але на той час ще не встановлювались пенсії за віком, у разі втрати годувальника, у разі інвалідності за загальним захворюванням. Законом здебільшого встановлювалось не право робітника на матеріальне утримання, а відповідальність роботодавців (роботодавець звільнявся від виплат, якщо робітник отримував травму навмисне або з причини власної недбалості, необережності). Пізніше з'явилося державне соціальне страхування, законодавче забезпечення якого реалізовувалось через низку законів, прийнятих Третьою Державною Думою у 1912 році. Ці закони передбачали страхування робітників від нещасних випадків на виробництві, забезпечення на випадок хвороби, появу інституційного забезпечення (Ради та заклади у справах страхування робітників).

VI етап. "Радянський" етап розвитку соціального забезпечення розпочався у 1917 році з Великої Жовтневої Революції. У листопаді опубліковано "Урядове повідомлення про соціальне страхування", після чого видано низку декретів про повне соціальне страхування як найманих робітників, так і малозабезпечених верств міського та сільського населення (СУ РСФСР ст. 17). Прийняте у 1918 р. Положення про соціальне забезпечення трудящих стосувалось матеріального забезпечення тимчасово непрацездатних, безробітних, інвалідів, допомоги по вагітності і пологах, у зв'язку з народженням дитини, на поховання, медичної допомоги тощо. Держава перебрала на себе зобов'язання щодо фінансування соціального забезпечення (крім приватних роботодавців) у 1919 р., а у 1921 р. державне соціальне забезпечення здійснювалось вже за рахунок внесків роботодавців (підприємств).

Система соціального захисту У СРСР гарантувала мінімальну заробітну плату, мінімальну пенсію, норми споживання в інтернатах для дітей і дорослих. Держава брала на себе повну адміністративну і фінансову відповідальність за виплатами соціального страхування, що робило працівника пасивним учасником системи соціального захисту. Система пільг

охоплює все населення держави, а не вразливі верстви, в той же час виділяються привілейовані категорії.

Така соціальна підтримка обходилася державі дуже дорого і врешті-решт виявилася їй просто не по кишені. Бажання дбати про всіх і кожного, незалежно від рівня забезпеченості, прискорило фінансове банкрутство уряду. Контроль над цінами призвів до небаченого дефіциту, а продовольчі субсидії - до жорсткої інфляції. Надмірна щедрість радянської "загальної" системи соціального забезпечення призвела до прямо протилежних результатів в порівнянні з первісним задумом.

VII етап. "Сучасний" етап розпочався з 1990 року з набуття Україною незалежності. Хоча демократизація соціального захисту розпочалась ще у 80-і роки, тобто за часів Радянського Союзу (матерям гарантувалась відпустка по догляду за дитиною до двох років, пізніше - закон про пенсійне забезпечення, яким впроваджувався єдиний порядок нарахування пенсій усім громадянам, запроваджувались соціальні пенсії), цей процес набув розвитку лише після отримання Україною статусу незалежної держави.

На даний час існує значна кількість законів, які визначають соціальні гарантії та нормативи, забезпечують певний рівень доходів окремим категоріям громадян.

Оскільки процес розвитку системи соціального захисту є динамічним, останнім часом з'явилась ціла низка реформ та нововведень. Наприклад, реформа системи пенсійного забезпечення, спрямована на заміну діючої системи на сучасну страхову трирівневу, почала здійснюватись у 2004 році [4]. Метою здійснення реформи є підвищення рівня доходів пенсіонерів, забезпечення зв'язку між розмірами пенсійних виплат та внесків, зміна балансу економічних і соціальних інтересів у державі, заохочення працівників до тривалого трудоактивного періоду та легалізації заробітної плати, стимулювання здійснення заощаджень застрахованими особами, диверсифікація джерел фінансування пенсій (загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, обов'язкові та добровільні заощадження).

Позитивним моментом у реформуванні системи соціального захисту є введення адресної допомоги, страхової медицини, однак у зв'язку з суттєвою розгалуженістю системи не вдається суттєво знизити бідність. Масове розповсюдження права на пільги призвело до включення у групу пільговиків тих категорій населення, які внаслідок свого матеріального становища використовують пільги як привілеї. Такий стан речей спричиняє негативне ставлення до пільг не тільки серед населення, яке не допущене до пільг.

Розширення контингенту пільговиків знецінило ідею надання державних соціальних гарантій учасникам бойових дій та інвалідам Великої Вітчизняної війни, ліквідаторам наслідків Чорнобильської катастрофи. Право на пільги прямо чи опосередковано мають майже 43 % населення, загальний обсяг пільг потребує щороку понад 29 млрд гривень, що дорівнює річним видаткам усіх місцевих бюджетів України. Найбільш чисельними категоріями серед них є пенсіонери за віком (10,5 млн осіб), діти війни (6,2 млн осіб), ветерани праці (4,6 млн осіб), ветерани війни (2,9 млн осіб), постраждалі внаслідок Чорнобильської катастрофи (1,9 млн осіб)[4].

Слід відмітити як позитивне значне зростання протягом останніх років допомог та мінімальних гарантій:

1) у 2019 році розмір допомоги для сімей, які виховують дітей до трирічного віку склав 2100 гривень;

2) розмір допомоги на кожну дитину в малозабезпечених багатодітних сім'ях склав 2000 гривень ;

3) для безробітних з числа застрахованих осіб, у яких розмір виплат залежить від страхового стажу, та незастрахованих осіб з числа військовослужбовців, звільнених за скороченням чисельності без права на пенсію з 1 січня 2023 року максимальний розмір допомоги по безробіттю становить 6700 грн, а мінімальний розмір становитиме 1000 гривень;

4) для інших застрахованих та незастрахованих осіб - в 2,3 рази, або з 28,2 до 53,8% прожиткового мінімуму для працездатних осіб; наближення мінімальних розмірів виплат до прожиткового мінімуму для цієї категорії

безробітних відбувалось за рік в 5 разів швидше ніж за останні три роки;

5) підвищено на 12,5% розмір щомісячних страхових виплат потерпілим на виробництві.

Таким чином, процес розвитку системи соціального захисту в Україні можна поділити на сім етапів. Кожен з цих етапів має характерні риси, свої особливості, методи та інструменти.

Хоча процес формування системи соціального захисту на території України триває вже більше двох тисячоліть, не можна стверджувати, що вона сформувалась остаточно. Дослідження вітчизняного та світового досвіду формування систем соціального захисту доводить, що ця система є динамічною та потребує постійного вдосконалення залежно від впливу різних макроекономічних умов. Найбільш актуальними є питання реформування системи пільг та посилення адресності допомог, системи пенсійного страхування.

1.3. Характеристика основних елементів системи соціального захисту населення в Україні

Проблема соціального захисту населення по-різному вирішується в межах певної суспільно-економічної формації, конкретної країни. В умовах переходу України до соціально орієнтованої ринкової економіки тягар соціального захисту лягає на державу при одночасному зростанні ролі ринкового механізму в проведенні соціальної політики.

Відповідно до статті 25 Декларації прав людини сучасна правова держава повинна гарантувати право на такий рівень життя, який урахує забезпечення людей їжею, житлом, медичним обслуговуванням, необхідними для підтримання здоров'я, власного добробуту та добробуту сім'ї, і право на соціальне забезпечення у разі безробіття, хвороби, інвалідності, овдовіння і старості чи інших випадків втрати засобів до існування за незалежних від людини обставин [1].

Прийнятими в Україні законодавчими і нормативними актами передбачено, що елементами соціального захисту на сучасному етапі є:

- державні гарантії в оплаті праці найманих працівників;
- утримання непрацездатних і підтримка життєвого рівня малозабезпечених громадян і сімей з дітьми;
- державні гарантії у сфері зайнятості, підготовки і перепідготовки кадрів;
- компенсація населенню збитків у зв'язку з разовим підвищенням цін на товари і послуги при проведенні комплексної реформи цін;
- індексація грошових доходів населення при поточному підвищенні цін на товари і послуги, запровадження механізму перегляду мінімальної заробітної плати, пенсій, стипендій і т. ін.;
- індексація внесків населення в Ощадбанку у зв'язку зі зростанням цін і розвитком інфляційних процесів;
- захист інтересів споживачів за допомогою різноманітних соціально-економічних інновацій, пов'язаних з переходом від «ринку продавця» до «ринку покупця» (стимулювання розвитку споживчого сектора економіки, антимонопольне регулювання, сприяння діяльності споживчих асоціацій тощо) [49, с.23].

Розглянемо деякі складові механізму соціального захисту, спрямовані на закріплення форм і рівнів надання економічної підтримки і гарантій забезпечення соціальних прав різних прошарків населення (Див. рис 1.3).

Рівень життя людей, не спроможних брати участь у суспільному виробництві, цілком залежить від держави.

До категорії таких людей відносяться:

- особи, що не досягли повнолітнього віку, серед яких більшість складають діти в сім'ях, а також діти, що перебувають у спеціалізованих дитячих установах;

- інваліди з дитинства; особи, що досягли непрацездатного віку (пенсіонери, а також особи, які з різних причин не мають права на пенсійне забезпечення);

- тимчасово непрацездатні внаслідок захворювання, вагітності й пологів, догляду за дитиною і хворими членами

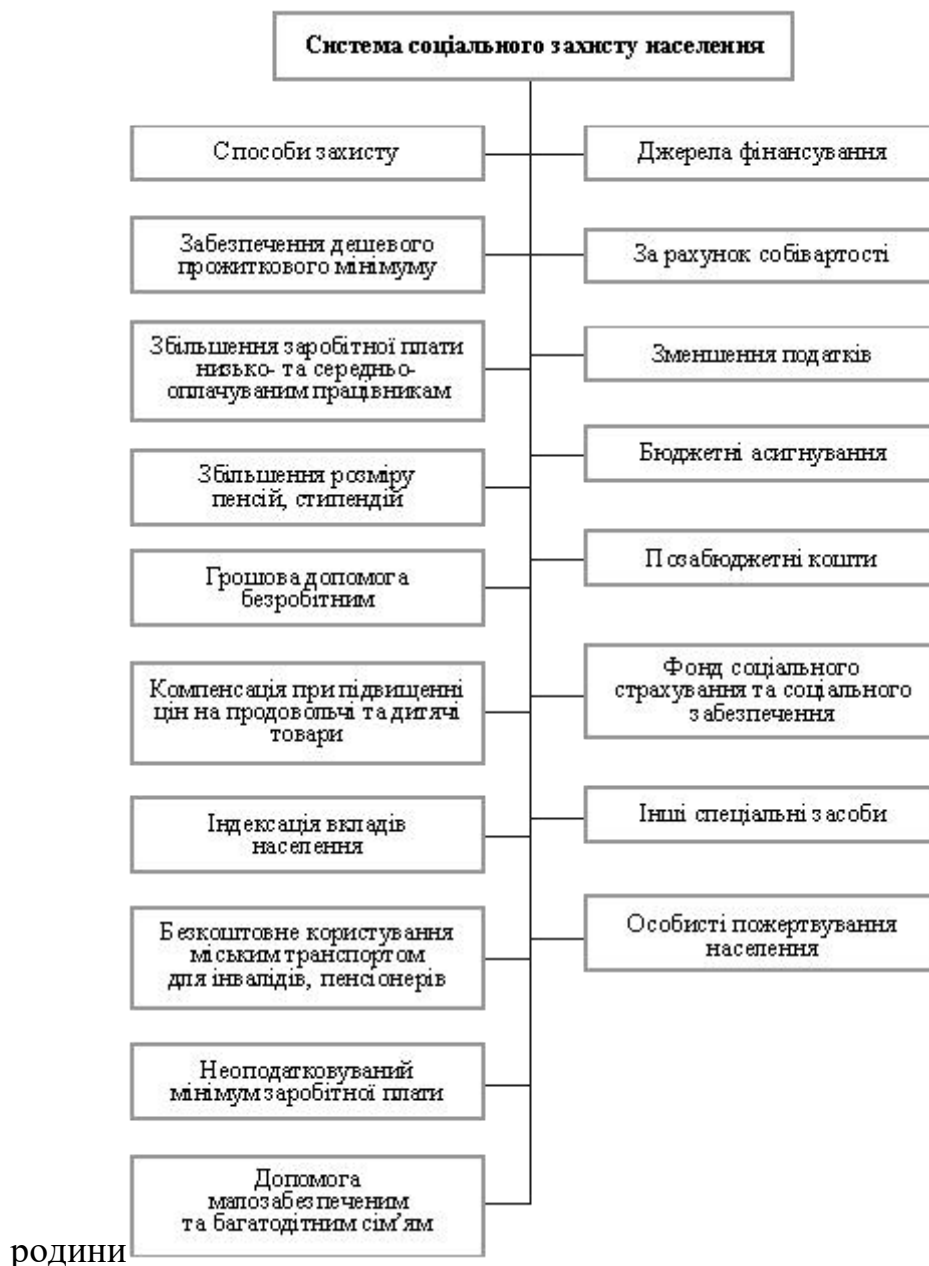

Рис. 1.3. Система соціального захисту населення.

В умовах становлення ринкових відносин, що супроводжуються перебудовою і спадом виробництва, зростанням цін, інфляційними процесами, економічне становище непрацездатних погіршується, тому їх соціальний захист є одним з першочергових завдань. Разом з пенсійним

забезпеченням до складу соціальної допомоги непрацездатним, а також малозабезпеченим громадянам входять:

- Надання матеріальної допомоги і пільг родинам, що виховують дітей;
- надання натуральної допомоги малозабезпеченим громадянам (забезпечення безкоштовними обідами, безплатним проїздом у транспорті, одягом, паливом, оплата житла і т. ін.);
- обслуговування пенсіонерів, інвалідів, самотніх непрацездатних громадян у будинках-інтернатах, територіальних центрах соціального обслуговування, а також відділеннями соціальної допомоги на дому [57, с.23].

В умовах структурної перебудови народного господарства, прискорення науково-технічного прогресу, розмаїтості форм власності, банкрутства окремих підприємств зростає мобільність працівників, скоріше здійснюватиметься моральне старіння робочої сили, накопичених знань і навичок. У таких умовах украй необхідні :

- гарантії у сфері зайнятості працездатних громадян, передбачені чинним законодавством України;
- зобов'язання держави по наданню робочих місць усім працездатним;
- доступність і безкоштовність професійної орієнтації, підготовки і перепідготовки вивільнених працівників;
- спеціальні заходи щодо захисту прав на зайнятість молоді, інвалідів, вагітних жінок, багатодітних і матерів-одиначок, випускників шкіл, технікумів, училищ, вузів;
- виплата стипендій за час перепідготовки і грошової допомоги при тимчасовій незайнятості, збереження безперервного і спеціального стажу в ці періоди;
- матеріальна допомога на переселення для роботи в іншій місцевості;
- спеціальні заходи щодо захисту і матеріальної підтримки вивільнених у результаті конверсії;
- спеціальні програми створення нових робочих місць;

- організація суспільних робіт для осіб, що потерпають від тимчасових труднощів у пошуках постійної роботи;
- організація розгалуженої державної служби зайнятості;
- пільги підприємствам, що створюють нові робочі місця з метою запобігання безробіттю;
- створення спеціальних фондів соціальної підтримки (ФСП) населення. Джерелами формування (ФСП) можуть бути:
 - відрахування від державних зборів продажу окремих видів продукції;
 - кошти міських бюджетів;
 - кошти від підприємств зі шкідливим виробництвом;
 - відрахування від приватизації державних підприємств;
 - кредитно-фінансова діяльність;
 - інвестиційна діяльність.

Кошти ФСП можна використовувати за такими напрямками:

- 1) надання разової допомоги багатодітним сім'ям;
- 2) фінансування пільг по наданню комунальних і транспортних послуг;
- 3) соціальне обслуговування;
- 4) оплата вартості путівок лікувально-оздоровчих закладів;
- 5) фінансування форм натуральної допомоги (безплатне харчування, обслуговування тощо) [67, с.41].

Сучасні системи соціального захисту охоплюють весь життєвий цикл людини, передбачаючи заходи і соціальні гарантії, форми та способи соціальної допомоги, соціального страхування, що забезпечують певний рівень життя населення щодо підтримання його добробуту від народження і аж до смерті.

Поряд із соціальним страхуванням і соціальною допомогою таким заходом є сімейна політика: захист прав дитини, матеріальна підтримка сімей з дітьми, рання імунізація, сприяння освіті, соціальна робота з неблагополучними сім'ями і соціальне обслуговування дітей-інвалідів.

Соціальний захист інвалідів передбачає не лише їх матеріальне забезпечення і медичне обслуговування, а й доступ до робочих місць, закладів культури, освіти на рівні зі здоровими людьми [51, с.32].

Соціальне обслуговування людей похилого віку охоплює осіб, які його потребують, за місцем проживання та у спеціалізованих установах. Цілеспрямована боротьба з бідністю засобами соціальної допомоги та активізацією зусиль населення й дедалі ширшим охопленням соціальним страхуванням у сучасних умовах також є одним з основоположних елементів системи соціального захисту. Здійснення заходів в усіх перелічених напрямках є соціальною роботою і потребує фахово підготовлених кадрів – соціальних працівників.

У системі соціального захисту соціальна робота є ланкою, що поєднує адміністративно-правову систему соціального захисту з тими, для кого вона призначена, – з населенням. Носієм функції поєднання є соціальний працівник, основне завдання якого – зробити доступними наявні соціальні служби для їх клієнтів. Основна функція соціального працівника полягає в допомозі людям поводитися адекватно до складного, спеціалізованого, технологічно орієнтованого суспільства, частиною якого є найближче оточення – сім'я, трудовий колектив, сусіди. Крім того, він повинен також надавати ефективні гуманітарні послуги індивідам, сім'ям, групам, громадам і суспільству з метою поліпшення якості життя та функціонування соціуму.

Висновки до першого розділу

Соціальний захист – це комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на захист добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах. Організаційно-правові заходи передбачають створення інститутів соціального захисту і законів, які повинні керувати їх діяльністю, економічні – формування механізмів перерозподілу доходів, тобто стягнення податків та інших платежів і трансфертів.

Соціальний захист передбачає як пасивні, так і активні засоби підтримки доходів. Пасивними заходами є соціальна допомога, активними – соціальне страхування (тобто забезпечення доходів на випадок втрати працездатності чи роботи), лікування і профілактика хвороб, сприяння здобуттю освіти й підвищенню кваліфікації.

Процес розвитку системи соціального захисту в Україні можна поділити на сім етапів. Кожен з цих етапів має характерні риси, свої особливості, методи та інструменти.

Хоча процес формування системи соціального захисту на території України триває вже більше двох тисячоліть, не можна стверджувати, що вона сформувалась остаточно. Дослідження вітчизняного та світового досвіду формування систем соціального захисту доводить, що ця система є динамічною та потребує постійного вдосконалення залежно від впливу різних макроекономічних умов. Найбільш актуальними є питання реформування системи пільг та посилення адресності допомог, системи пенсійного страхування.

Термін «соціальний захист» вживається лише кілька років. Він замінив термін «соціальне забезпечення», який зберігає право на існування, проте характеризує дещо вужче поняття, ніж соціальний захист. Соціальне забезпечення є складовою системи соціального захисту і виконує функцію накопичення та розподілу коштів соціального захисту, призначених для соціальної допомоги, виплат по соціальному страхуванню та ін. Соціальне забезпечення включає пенсії та різні види допомоги (по тимчасовій втраті працездатності, по вагітності й пологах, по догляду за дитиною до 3 років, по догляду за хворою дитиною, на поховання, допомогу непрацездатним особам, дохід яких менший від встановленої межі малозабезпеченості, тощо). Соціальне забезпечення передбачає також подання допомоги в натуральному вигляді (обслуговування інвалідів, людей похилого віку у спеціалізованих установах – будинках-інтернатах і вдома). Отже, соціальне

забезпечення – це заходи матеріальної підтримки особи та сім'ї з боку держави.

РОЗДІЛ 2. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ТА ЗМІЦНЕННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ ТА НАПРЯМКИ ЙОГО РЕФОРМУВАННЯ.

2.1. Аналіз нормативно-правової бази здійснення соціального захисту в Україні.

В Україні право на соціальний захист передбачено Конституцією. Так, стаття 46 Конституції України передбачає, що громадяни мають право на соціальний захист, яке включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. У частині 2 ст. 46 визначені організаційно-правові форми соціального захисту як гарантії права людини на соціальний захист – соціальне страхування та державна соціальна допомога, а також фінансові джерела забезпечення – страхові внески, кошти бюджету та інші [1, с.12].

Окремі статті Конституції України містять положення, які закріплюють цілий комплекс загальноновизнаних соціальних прав людини та специфічних соціальних гарантій з боку держави, а саме:

- право на соціальний захист;
- право на житло;
- право на достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї;
- право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування;
- право дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на державне утримання;
- право на освіту [1].

На сьогодні державну політику у сфері соціального захисту та соціального забезпечення формує низка актів Верховної Ради України, Президента та Кабінету Міністрів України. При аналізі даного масиву нормативно-правових актів слід враховувати, що вказані державні органи влади здійснюють нормативний вплив на політику України у сфері соціального захисту та соціального забезпечення, як і в інших галузях, виходячи з розподілу владних повноважень, закріпленого в чинній Конституції України (Додаток А).

За формальними ознаками проаналізовані нормативно-правові акти поділяються на: закони України та інші акти законодавства – постанови Верховної Ради України, акти Президента України та акти Кабінету Міністрів України. Загальною правовою основою даної системи актів є Конституція України, яка визначає головні напрями соціальної політики держави .

В нормативно-правових актах окреме місце відводиться законам України як актам пріоритетної правової та політичної ваги. Закон є актом, який на вищому рівні легітимізує політику держави у певній сфері. В окремих випадках саме прийняття законодавчого акту стає промисловим виявом державної соціальної політики. До таких актів, які умовно можна назвати «законами-хартіями», належать зокрема Закони України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», Закон України «Про соціальні послуги» , Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні». Цей закон був одним із перших законодавчих актів, прийнятих після проголошення Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року, та одним із перших законодавчих актів з питань інвалідності й прав інвалідів на теренах колишнього СРСР. Він вмістив основні засади гарантій соціального захисту інвалідів та на тривалий період визначив політику щодо цієї соціальної групи. Як показує практика, подібні

«закони-хартії» зберігають чинність значно довше, ніж закони та нормативно-правові акти нижчого рівня.

Інші підзаконні нормативно-правові формують державну політику у сфері соціального захисту та соціального забезпечення на нижчих рівнях. Ці акти розкривають та доповнюють регулювання, що існують на рівні законів (наприклад, Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту інвалідів» та Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо запобігання дитячій бездоглядності») [22, с.41].

Слід відзначити, що більшість соціальних програм декларуються на рівні законів України, проте розкриваються через акти Кабінету Міністрів України (наприклад, Програма будівництва житла для постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи громадян, Програма пільгового довгострокового кредитування придбання (будівництва, реконструкції) житла для молодих сімей та одиноких молодих громадян), Державна цільова соціальна програма “Молодь України” на 2021-2025 роки.

В інших випадках соціальні програми, ініційовані актами Кабінету Міністрів України, в подальшому підсилюються нормами законів (наприклад, Програма ранньої реабілітації дітей-інвалідів, започаткована постановою Кабінету Міністрів України, в подальшому знайшла відображення в Законі України «Про реабілітацію інвалідів в Україні»).

Як показує системний аналіз законодавства, акти у сфері соціального захисту та соціального забезпечення логічно поділяються на:

- універсальні (стосуються всіх громадян України або всього населення України – наприклад, Закон України «Про прожитковий мінімум» та Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії»);
- спеціальні (їх цільовими категоріями є окремі соціальні групи – наприклад, Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту багатодітних і неповних сімей» та Постанова Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів»).

Більшість проаналізованих нормативно-правових актів мають характер спеціальних [68, с.44].

Щодо цільових груп, на захист та підтримку яких спрямовані спеціальні нормативно-правові акти, то вони формуються: за віковими ознаками (діти, молодь, громадяни похилого віку та ін.), станом здоров'я (інваліди, хворі на СНІД), родом занять (військовослужбовці, медичні працівники, шахтарі та ін.), а також залежно від життєвих обставин (діти-сироти, постраждалі внаслідок Чорнобильської катастрофи, бездомні громадяни та ін.). Іноді цільова група визначається за двома та більше ознаками – наприклад, діти-інваліди (вік та стан здоров'я) чи постраждалі внаслідок Чорнобильської катастрофи діти (життєві обставини та вік), громадяни, які постраждали чи втратили рідних під час розв'язаної РФ повномасштабної війни. Звернення до проблематики певних соціальних груп зумовлюється гостротою (невирішеністю) їх соціальних проблем або певними викликами, що постають перед суспільством та державою [58, с.116].

В Основах законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування загальнообов'язкове державне соціальне страхування визначається як система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Розглянемо деякі нормативно-правові акти, що визначають спрямування держави у сфері соціального захисту в Україні .

Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (№2017- III від 05.10.2000р.):

- регулює питання щодо порядку визначення обсягу (розміру) і встановлення державних соціальних стандартів та соціальних гарантій, а також фінансового забезпечення соціальних стандартів та соціальних гарантій;

- визначає механізм реалізації соціальних прав та державних соціальних гарантій громадян;

- визначає пріоритети державної політики щодо забезпечення потреб людини в матеріальних благах і послугах, а також фінансових ресурсів для їх реалізації;

- визначає й обґрунтовує державні видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення, а також утримання соціальної сфери.

Закон України «Про прожитковий мінімум» (№966-XIV, від 15.07.1999 р.):

- законодавче встановлення прожиткового мінімуму передбачене Конституцією України;

- формування правової основи для забезпечення достатнього життєвого рівня для непрацездатних категорій громадян.

Закон України «Про соціальні послуги» (№966-IV, від 19.06.2019 р.):

- визначає основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг особам, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги.

Законом України «Про зайнятість населення» (стаття 11) гарантується право громадян на соціальний захист у сфері зайнятості та право на одержання допомоги по безробіттю особам, визнаним у встановленому порядку безробітними. Відповідно до статті 7 цього закону за рішенням місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів відповідних рад може встановлюватись транспортна доступність та інші критерії підходящої роботи, які посилюють соціальний захист населення [61, с.476].

Зі змісту проаналізованих нормативно-правових актів випливає, що усю діяльність держави щодо регулювання сфери соціального захисту та соціального забезпечення можна згрупувати за такими напрямками:

- призначення соціальних та компенсаційних виплат;
- регулювання порядку здійснення соціальної роботи та надання соціальних послуг;
- затвердження державних соціальних програм;
- встановлення державних соціальних стандартів, гарантій і нормативів;
- запровадження інших заходів соціального захисту.

З цього правомірно зробити висновок, що для законодавства України у сфері соціального захисту та соціального забезпечення характерними є комплексні кодифіковані законодавчі акти, що мають за мету охопити цілий ряд правовідносин, пов'язаних із певною проблемою або соціальною групою (наприклад, Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» та Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформування системи соціальних послуг»). Разом з цим, деякі акти мають цільовий характер (наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок надання платних соціальних послуг та затвердження їх переліку»). Водночас слід зазначити, що, залежно від цілей регулювання, обидва підходи виправдані.

При цьому відслідковуються відмінності напрямів діяльності залежно від цільових груп, що впливає зі специфіки державної соціальної політики відносно цих груп. Так, якщо в політиці щодо дітей, позбавлених батьківського піклування, та інвалідів переважає спрямування соціальної роботи, то визначальними елементами політики щодо ветеранів війни чи репресованих громадян є соціальне забезпечення та пільги. Очевидно, що в даному контексті не останню роль відіграє відмінність у ментальності цільових груп, що визначається світоглядними, психологічними та соціальними розбіжностями різних поколінь.

2.2. Особливості соціального захисту в Україні на сучасному етапі

Стратегічна мета України досягти рівня економічно розвиненої держави потребує серйозної роботи щодо удосконалення захисту прав і свобод людини, демократизації всіх складових суспільного життя, економічного зростання та забезпечення механізмів і умов для створення матеріального та духовного добробуту населення. Найважливішим аспектом цієї проблеми, віддзеркаленням місця людини в системі державної політики є стан її соціального захисту та надання соціальних гарантій [16, с.35].

Цілі соціальної політики на шляху євроінтеграції доцільно визначити наступні: наповнення реформ соціальним змістом; розвиток демократії, забезпечення прав і свобод, формування громадянського суспільства; активізація соціальної ролі держави, відпрацювання механізму взаємодії держави і суспільства в соціальній сфері; забезпечення гідних і безпечних умов життя та праці, зростання добробуту громадян; створення кожній людині можливостей реалізувати її здібності, одержувати дохід відповідно до результатів праці, компетентності, таланту; стимулювання мотивації до трудової та підприємницької діяльності, становлення середнього класу; забезпечення відтворення населення, оптимізація ситуації на ринку праці; гармонізація відносин між різними соціальними групами, формування почуття соціальної солідарності (Див.рис.2.1).

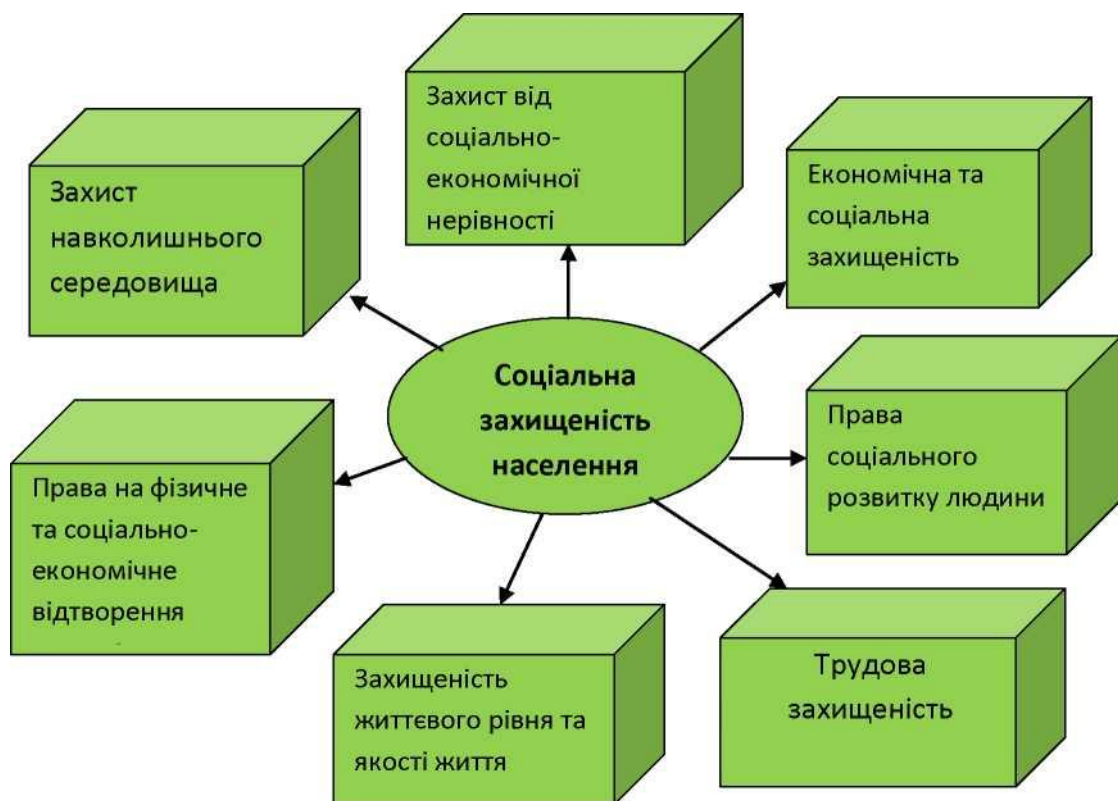

Рис. 2.1. Параметри соціальної захищеності населення України .

Поліпшення соціальної сфери можливо почати з реформування способу надання соціальних допомог, тобто зробити акцент на адресність допомоги, яка повинна забезпечити ефективність допомоги, саме тим, хто дійсно її потребує.

Перехід до адресності повинен супроводжуватися зниженням витрат і підвищенням ефективності бюджетних витрат на соціальну сферу.

Досягти цього можна, зокрема, шляхом впровадження конкурсного фінансування. Потрібно демонополізація комплексу галузей соціальної сфери, щоб захистити права споживачів послуг за допомогою економічних механізмів на противагу неефективно діючими механізмами адміністративним. Для надання адресної соціальної допомоги необхідно виділити чотири етапи:

- оцінка доходів і матеріального стану сім'ї;
- виявлення причин, через які сім'я потрапила в число малозабезпечених;
- підбір індивідуального «пакета послуг» (цільові субсидії,

консультування, рекомендації щодо підвищення доходу сім'ї, включаючи трудову допомогу тощо), взаємодія з громадськими організаціями, які беруть участь у наданні необхідних соціальних послуг (перенавчання, реабілітаційні заходи і т. п.);

- оцінка ефективності допомоги, «зворотний зв'язок».

Проаналізувавши стан фінансування соціального захисту населення в Україні, перейдемо до аналізу проблем цього фінансування та шляхів їх вирішення.

Однією з найбільших проблеми системи соціального забезпечення є неефективність вітчизняної системи соціальних пільг. Так, в Україні згідно чинного законодавства пільги надаються за категоріальним принципом, тобто громадяни отримують їх в результаті приналежності до тієї чи іншої пільгової категорії громадян. При цьому не враховуються доходи і матеріальний добробут пільговика та його родини, оскільки пільги цим категоріям надаються без попередньої перевірки рівня їх доходів чи засобів існування, а розмір пільг встановлюється залежно від категорії отримувача.

Також серед проблем у системі пільг слід назвати відсутність єдиного законодавства, що регулювало б сферу надання та отримання пільг - ця сфера регулюється багатьма законодавчими актами.

Найгострішими проблемами соціального страхування є низький рівень охоплення бідного населення соціальною підтримкою і низька адресність при наданні соціальної підтримки тощо. (Рис. 2.2)

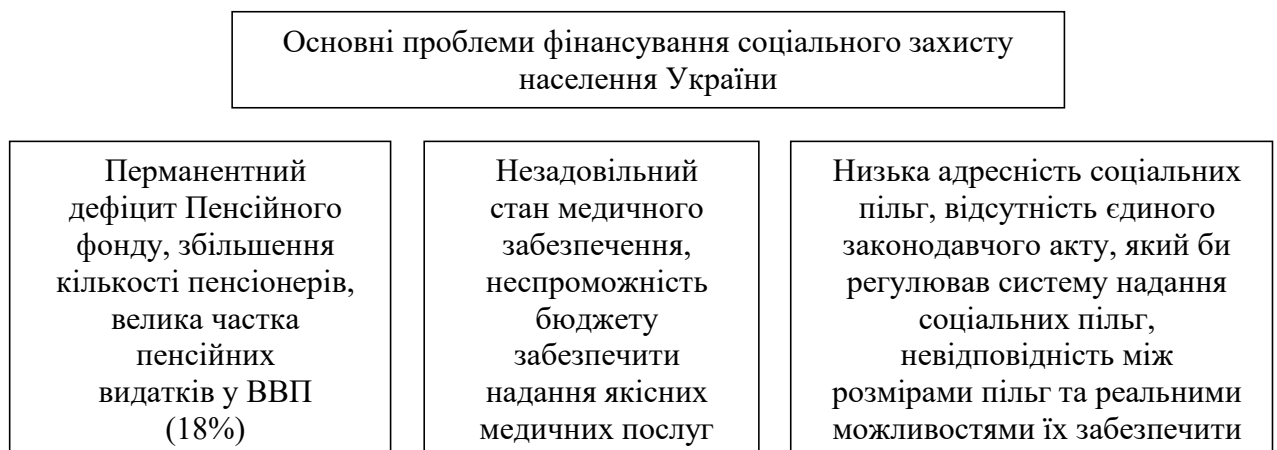

Рис. 2.2 Основні проблеми фінансування соціального захисту населення в Україні

Однією з проблем сьогодні незавершеність соціальної реформи, відсутність політичної волі та політичного розуміння необхідності поглиблення та завершення соціальної, в першу чергу, пенсійної реформи. Це зумовлено хронічною нестачею коштів в пенсійних та інших фондах, та не ефективно або не цільове використання їх.

Також в системі соціального забезпечення є велика низка проблем наступного характеру: низька адресність соціальних пільг; невідповідність між розмірами пільг та реальними можливостями їх забезпечити; - залишкове фінансування медичного забезпечення, що не дозволяє підтримувати систем медичного захисту на належному рівні. (табл. 2.1)

Табл. 2.1

Шляхи вирішення проблем соціального захисту населення України

Виявлені в ході дослідження проблеми	Пропозиції щодо вирішення
Низька адресність соціальних пільг	Відхід від категоріального принципу надання пільг і орієнтація пільг на конкретну людину. З'ясування рівня доходів людини, яка претендує на пільгу, і надання пільги тільки у разі, якщо її дохід є нижчим за середній
Невідповідність між розмірами пільг та реальними можливостями їх забезпечити	Заборона на введення нових пільг, законодавче встановлення конкретного джерела фінансування для кожного виду пільг, введення обмеження "одна людина - одна пільга"
Дефіцитність Пенсійного фонду	З метою зменшення видаткової частини Пенсійного Фонду ввести максимальний розмір пенсії за віком, детінізація заробітної платні, що дозволить збільшити базу для нарахування пенсійних внесків
Залишкове фінансування медичного забезпечення	Запровадження обов'язкового медичного страхування, що дозволить зменшити навантаження на державний бюджет та водночас обмежити можливість покривати інші бюджетні видатки за рахунок видатків на охорону здоров'я.

Покращувати систему соціальних пільг, на нашу думку, потрібно за такими основними напрямками:

- відхід від категоріального принципу, тобто переорієнтація пільг на людину, якій вони справді потрібні. Це можна реалізувати шляхом попереднього з'ясування рівня доходів адресата пільги, і якщо дохід виявляється вищим за середній, він втрачає право на користування пільгою. Доцільно, буде також створити систему моніторингу за доходом пільговика. Хоч це і підвищить витрати на обслуговування розрахунків з пільговиками, проте ефективність системи значно підвищить, та й сума пільгових виплат знизиться, адже більшість пільговиків - це особи із доходами вище середнього;

- з метою зменшення невідповідності між виплатами по соціальним пільгам та їх реальною сумою, доцільно закріпити за кожним видом пільг нормативний документ та конкретне джерело його (виду пільг) фінансування. Наприклад, це можуть бути або кошти бюджетів різних рівнів чи кошти з фондів соціального страхування.

- розробка єдиного законодавчого акту, який би охоплював всю систему надання соціальних пільг. Це зробило б більш прозорою і зрозумілою процедуру надання цих пільг [20, с.314].

Отже, очевидно, що нинішня система надання пільг є неефективною та має дуже багато проблем, тому потребує реформування.

2.3. Пріоритетні напрямки розвитку системи соціального захисту в Україні у воєнний час.

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну стало викликом для всіх сфер – не винятком стала і соціальна, яка опікується вразливими, малозахищеними та незахищеними категоріями населення. [11, с. 25].

Як відзначалось вище, і в мирні часи національна система соціального захисту населення була дискретною за цільовим спрямуванням, обмеженою у наявних ресурсах, характеризувалася низькою ефективністю функціонування

інститутів, що обумовлювало її слабкість, недосконалість та відсталість від європейських соціальних стандартів. Але організовуючи соціальну роботу, професіонали мали можливість виважено підходити до прийняття рішень про надання соціальних послуг, ґрунтовно вивчали ситуації кожної особи, її проблеми і можливості, працювали індивідуально, максимально залучаючи її до вирішення власних проблем, працювали на договірних відносинах з людиною. В умовах воєнного стану такий підхід майже неможливий.

Тому, на нашу думку, організовуючи соціальну роботу в складних умовах, доцільно використовувати екстрений механізм надання соціальних послуг, особливо це стосується громадян, які знаходяться на територіях ведення бойових дій та внутрішньо переміщених осіб. Такий кризовий механізм забезпечить оперативне надання соціальних послуг, а саме: догляд вдома та стаціонарний догляд, надання притулку, консультування, соціальний супровід сімей з дітьми та інші. Також доцільно було б місцевим органам влади делегувати прийняття рішень про надання соціальних послуг безпосередньо надавачам, що теж скоротить термін надання допомоги.

Надзвичайно важливим аспектом є забезпечення оперативного, належного та безперервного виконання місцевих бюджетів, перш за все тому що надання соціальних послуг здійснюється за їх рахунок.

Доцільно констатувати, що на сьогодні українці зможуть безоплатно здобувати професійно-технічну освіту повторно, тому, що 19 червня 2022 року Верховна Рада України розглянула проект Закону, що передбачає внесення змін до діючого ЗУ «Про професійну (професійно-технічну) освіту». Зміни, запропоновані проектом Закону, дозволять наблизити професійно-технічну освіту до реалій війни та сучасного ринку праці. Це забезпечить швидку перекваліфікацію для тих, хто втратив роботу, внаслідок чого знизиться рівень безробіття. Відповідно до цього ЗУ населення матиме можливість:

- здобувати профтехосвіту без повної загальної середньої освіти, яку можна буде отримати в будь-який інший час за кошти бюджету;

- безоплатно отримати другу робітничу професію через 3 роки після отримання попередньої професії (за наявності страхового стажу та вільних місць у закладі);

- здобути за бюджетні кошти освіту за іншою професією до завершення 3 років або за відсутності підтвердженого страхового стажу, якщо за станом здоров'я особа втратила можливість виконувати роботу за отриманою раніше професією, а також для невідкладного забезпечення потреб держави (регіону) у кваліфікованих робітниках;

- зарахування на навчання до закладів професійної освіти (незалежно від місця реєстрації);

- здобуття часткових професійних кваліфікацій із метою підготовки та перепідготовки за короткостроковими програмами під конкретні потреби відбудови країни;

- розподілу державного замовлення не лише на підготовку кваліфікованих робітників, а й на їхню перепідготовку та підвищення кваліфікації (відповідно до сучасних потреб держави) [21].

Однак, враховуючи складність і різноаспектність проблеми, які ускладнюються сучасним воєнним станом в державі, доцільно відзначити, що існує необхідність у подальших розробках щодо визначення особливостей побудови національної системи соціального захисту населення, які залишилися, внаслідок подій, поза увагою.

Таким чином, з початком російської військової агресії, звичний порядок нашого життя назавжди змінився. Нагальною є потреба значного переосмислення сутності національної системи соціального захисту населення, а відповідно, і постановки нових завдань та механізмів здійснення соціального захисту населення, що мають бути адекватними умовам воєнного стану. Саме тому модернізація національної системи соціального захисту населення у період війни набуває неабиякого значення.

Отже, на сьогодні, у зв'язку з військовою агресією Росії проти України, з реорганізацією соціально-економічного механізму господарювання, зі

значним спадом виробництва, перед країною постало непросте завдання щодо задоволення всіх соціальних потреб населення при гострому дефіциті ресурсів. В умовах становлення та розвитку державності соціально-економічні проблеми вимагають від органів державного управління якісно нових підходів та рішучих неординарних дій для гарантування соціальної захищеності всім верствам населення.

Перш за все соціальна допомога і захист у період війни пов'язані з домінуванням проблем підтримки сімей захисників, хворих і поранених, з працевлаштування інвалідів, з питаннями піклування про дітей-сиріт та іншими проблемами воєнного часу. Соціальна допомога та соціальна реабілітація поранених - ще один комплекс проблем у цей період. Потік поранених вимагає термінових заходів не тільки з їх евакуації, але й реабілітації.

Також необхідно передбачати соціальний захист громадян, які були вимушені покинути власні домівки й стати внутрішньо переміщеними особами. З початком повномасштабної війни кількість ВПО в Україні значно зросла. За даними Міжнародної організації з міграції, станом на 1 вересня 6,9 млн. осіб стали внутрішньо переміщеними. Більшість із них вперше опинилися в таких умовах і зараз їм необхідно зрозуміти, які права вони мають і яку допомогу можуть отримати. Їм, за новим місцем їх перебування, необхідно надавати послуги, а саме: консультування, надання притулку, догляд, підтримане проживання, короткотермінове проживання, натуральна допомога, транспортні послуги тощо.

Слід констатувати, що для ВПО та людей, які постраждали від війни розроблені методичні рекомендації. У матеріалі зібрана законодавча база, вказані права, які мають внутрішньо переміщені українці, а також покрокові інструкції, як отримати допомогу для ВПО, дітей, осіб з інвалідністю. У методичних рекомендаціях зазначено:

- яка допомога від держави передбачена для ВПО та як її отримати;
- права ВПО на медичну допомогу, освіту, роботу тощо;

- як можуть отримати державну допомогу українці, котрі постраждали від війни;
- як отримати тимчасове житло або подати заяву про пошкоджене майно;
- про соціальний захист для дітей, які постраждали від війни;
- як зареєструвати шлюб, новонароджених в умовах воєнного стану [23].

Слід відзначити, що у зв'язку з агресією в Україні багато працездатних громадян втратили роботу і зарплату, а багатьом працюючим - зменшено розмір заробітної плати.

Що стосується осіб похилого віку, з метою поліпшення їх соціального захисту, протягом останніх років прийнято низку законів, спрямованих на уніфікацію умов пенсійного забезпечення та систематизацію відповідних правил. З метою удосконалення чинної солідарної системи проведено пенсійну реформу, якою запроваджено єдині підходи до пенсійного забезпечення відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Також запроваджено щорічну індексацію пенсій, що дало змогу зробити автоматичний перерахунок пенсій [14].

Але ситуація, за останні 8 місяців, ускладнюється військовою агресією Росії проти України. Тому КМУ запровадив Постанову «Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану», в якій чітко відзначено особливості щодо виплати та доставки пенсій, грошової допомоги на період введення воєнного стану, але в межах фінансових можливостей Пенсійного фонду України. [25].

Зокрема, громадяни, які проживають на тимчасово окупованих територіях України, також отримують пенсії, соціальні підтримки через уповноважені банки або АТ «Укрпошта». Разом з тим, на період дії воєнного стану, на деокупованих територіях де ведуться бойові дії, доцільно було б надати можливість подати заяву до Пенсійного фонду України або до органу соціального захисту населення, про зміну способу виплати пенсії або грошової допомоги.

Також Урядом було спрощено процедуру прийняття рішення надання соціальної послуги стаціонарного догляду, що надається інтернатними закладами соціального захисту населення, стаціонарними відділеннями територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг) або центрів надання соціальних послуг.

Постановою Кабінету Міністрів України від 07.05.2022 № 560 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях» (далі – Постанова № 560) урегульоване питання надання соціальних послуг особам, які опинились у складних життєвих обставинах, екстрено (кризово) в умовах воєнного стану [7].

Зазначеною постановою у тому числі передбачено, що громадяни, які опинились у складних життєвих обставинах, під час воєнного стану зможуть отримати життєво необхідні соціальні послуги, в тому числі притулку або стаціонарного догляду, лише за заявою, а відповідні рішення уповноважені органи або надавачі послуг прийматимуть протягом 1 доби.

Відповідно до Постанови № 560 під час воєнного або надзвичайного стану екстрено (кризово) можуть надаватися наступні соціальні послуги:

- інформування, консультування, консультативний кризовий телефон,
- надання притулку, нічний притулок, короткотермінове проживання;
- екстрене (кризове) втручання,
- представництво інтересів,
- підтримане проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю, бездомних осіб,
- соціальний супровід сімей або осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах,
- догляд вдома, догляд стаціонарний, денний догляд, денний догляд дітей з інвалідністю, паліативний догляд,
- соціально-психологічна реабілітація,
- натуральна допомога,

- переклад жестовою мовою,
- транспортні послуги.

Рішення про надання послуг екстрено (кризово) приймається уповноваженим органом або надавачем соціальних послуг невідкладно та протягом однієї доби забезпечується їх надання.

При цьому надавач соціальних послуг вживає заходів із відновлення паспорта або іншого документу, що підтверджує особу людини. Після завершення воєнного стану особа, яка подала заяву, протягом місяця надає уповноваженому органу документи, необхідні для прийняття рішення про надання соціальних послуг, які не було подано раніше.

Для того, щоб під час війни розширити можливості для людей отримувати соціальні послуги, спрощено критерії діяльності надавачів соціальних послуг на час воєнного або надзвичайного стану. Зокрема, вони зможуть залучати до надання послуг працівників і волонтерів, які не мають документів, що підтверджують їхній фаховий рівень. Також не буде братися до уваги наявність або відсутність фінансової заборгованості. Натомість надавачі окремих соціальних послуг, які мають відповідати спеціальним критеріям, повинні підготувати та облаштувати укриття для отримувачів послуг та персоналу.

До кола суб'єктів, які можуть виявляти осіб у складних життєвих обставинах, Постановою № 560 включено волонтерів, адже здійснюючи волонтерську діяльність, роздаючи гуманітарну допомогу, волонтери можуть виявляти осіб похилого віку, осіб з інвалідністю, які залишились вдома і потребують сторонньої допомоги.

Наразі рішення приймається за однією заявою громадянина і вже після влаштування до закладу, працівники допомагають, якщо потрібно, відновити документи, що посвідчують особу, та вирішити інші проблемні питання людини. Але тут головне, що людина має притулок, у неї задоволені первинні базові потреби (їжа, вода, одяг), забезпечено та здійснюється догляд, надається психологічна підтримка. На сьогодні за спрощеною процедурою до

інтернатних закладів влаштовано близько 4 тис. осіб [16].

Таким чином, нагальним завданням, і це підтверджують деякі зміни, є модернізація національної системи соціального захисту населення в період воєнного стану шляхом прийняття і реалізації законопроектів щодо змін в трудовому законодавстві та застосування загального порядку в соціальній сфері, що в свою чергу, надасть можливість забезпечити контрольоване, своєчасне, а в окремих випадках оперативне надання соціальних послуг найуразливішим категоріям населення у період воєнного стану з метою збереження їх життя та здоров'я. Вирішення зазначених вище проблем потребує розробки концептуальних напрямів модернізації національної системи соціального захисту населення на регіональному рівні з посиленням адресності надання соціальної допомоги найменш захищеним верствам населення та створенням адекватної системи управління соціальним захистом виходячи з пріоритетності задоволення потреб населення в умовах воєнного стану.

Висновки до другого розділу

На сьогодні державну політику у сфері соціального захисту та соціального забезпечення формує низка актів Верховної Ради України, Президента та Кабінету Міністрів України. За формальними ознаками проаналізовані нормативно-правові акти поділяються на: закони України та інші акти законодавства – постанови Верховної Ради України, акти Президента України та акти Кабінету Міністрів України. Загальною правовою основою даної системи актів є Конституція України, яка визначає головні напрями соціальної політики держави .

Характерними рисами сучасної системи соціального захисту України є низка проблем наступного характеру: низька адресність соціальних пільг; невідповідність між розмірами пільг та реальними можливостями їх забезпечити; залишкове фінансування медичного забезпечення, що не дозволяє підтримувати систему медичного захисту на належному рівні.

Поліпшення соціальної сфери можливо почати з реформування способу надання соціальних допомог, тобто зробити акцент на адресність допомоги, яка повинна забезпечити ефективність допомоги, саме тим, хто дійсно її потребує.

Модернізація є нагальним завданням національної системи соціального захисту населення в період воєнного стану шляхом прийняття і реалізації законопроектів щодо змін в трудовому законодавстві та застосування загального порядку в соціальній сфері, що в свою чергу, надасть можливість забезпечити контрольоване, своєчасне, а в окремих випадках оперативне надання соціальних послуг найуразливішим категоріям населення у період воєнного стану з метою збереження їх життя та здоров'я. Вирішення зазначених вище проблем потребує розробки концептуальних напрямів модернізації національної системи соціального захисту населення на регіональному рівні з посиленням адресності надання соціальної допомоги найменш захищеним верствам населення та створенням адекватної системи управління соціальним захистом виходячи з пріоритетності задоволення потреб населення.

ВИСНОВКИ

1. Соціальний захист це система законодавчих, економічних, соціально-психологічних гарантій, яка надає працездатним громадянам рівні умови для покращання свого добробуту за рахунок особистого трудового вкладу в конкретних економічних умовах, а непрацездатним та соціально вразливим верстам населення – перевагу в користуванні суспільними фондами споживання, пряму матеріальну підтримку, зниження податків. Соціальний захист передбачає як пасивні, так і активні засоби підтримки доходів. Пасивними заходами є соціальна допомога, активними – соціальне страхування (тобто забезпечення доходів на випадок втрати працездатності чи роботи), лікування і профілактика хвороб, сприяння здобуттю освіти й підвищенню кваліфікації.

2. Процес розвитку системи соціального захисту в Україні можна поділити на сім етапів. Кожен з цих етапів має характерні риси, свої особливості, методи та інструменти.

Перший етап. II ст. до н.е. -до кінця X ст Характеризується відсутністю законодавчо оформлених механізмів та форм надання соціального забезпечення.

Другий етап кінець X ст. - ХУІІ ст. Об'єктами соціального захисту були сироти, жебраки, інваліди. Ініціаторами соціальних заходів були князі. Посилення ролі церкви як благодійної організації.

Третій етап Друга половина ХУІІ ст. - початок ХУІІІ ст Розвиток грошового обігу спричиняє виникнення професійного жебрацтва. Петром І законодавчо закріплюються допустимі заходи соціальної допомоги.

Четвертий етап друга половина ХУІІІ - початок ХІХ ст. Сформувалась державна структура соціальної допомоги населенню.

П'ятий етап ХІХ ст. - 1917 р Розвиток промислового виробництва став передумовою для виникнення принципово нової концепції соціального захисту, основою якої є колективна відповідальність суспільства за утримання безробітних, удів, сиріт та престарілих. Запроваджені пенсії

Шостий етап 1917 р. - 1990 р. Фінансування заходів соціального забезпечення повністю закріплено за державою. Пізніше джерелом фінансування державного соціального забезпечення стали внески роботодавців. Соціальними гарантіями держави були мінімальна заробітна плата, мінімальна пенсія, норми споживання в інтернатах для дітей і дорослих. Заходи соціального захисту того часу носили пасивний характер.

Сьомий етап з 1990 .. Зі здобуттям Україною незалежності процес демократизації соціального захисту набув значного розвитку. Створено законодавчу базу, яка визначає соціальні гарантії та нормативи, забезпечує отримання певного рівня доходів окремими категоріями громадян. Подальший розвиток системи соціального захисту проявляється через реформи (наприклад, системи пенсійного забезпечення) та нововведення. Система соціального захисту України поступово наближається до Європейських країн.

Хоча процес формування системи соціального захисту на території України триває вже більше двох тисячоліть, не можна стверджувати, що вона сформувалась остаточно. Дослідження вітчизняного та світового досвіду формування систем соціального захисту доводить, що ця система є динамічною та потребує постійного вдосконалення залежно від впливу різних макроекономічних умов. Найбільш актуальними є питання реформування системи пільг та посилення адресності допомог, системи пенсійного страхування.

3. Пріоритетними напрямками розвитку системи соціального захисту в Україні у воєнний час є:

- модернізація національної системи соціального захисту населення в період воєнного стану шляхом прийняття і реалізації законопроектів щодо змін в трудовому законодавстві та застосування загального порядку в соціальній сфері;

- створення можливості забезпечити контрольоване, своєчасне, а в окремих випадках оперативне надання соціальних послуг найуразливішим

категоріям населення у період воєнного стану з метою збереження їх життя та здоров'я;

- розробка концептуальних напрямів модернізації національної системи соціального захисту населення на регіональному рівні з посиленням адресності надання соціальної допомоги найменш захищеним верствам населення.

- створенням адекватної системи управління соціальним захистом виходячи з пріоритетності задоволення потреб населення в умовах воєнного стану;

- реформування способу надання соціальних допомог, тобто зробити акцент на адресність допомоги, яка повинна забезпечити ефективність допомоги, саме тим, хто дійсно її потребує.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Загальна декларація прав людини // декларація ООН 1948 року // Офіційний вісник України – 2008. – № 93 – С. 89 – Ст. 3103.
2. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 року, ратифікована із заявами Законом № 137-V від 14.09.2006р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_062
3. Європейський кодекс соціального забезпечення: Міжнародний документ, прийнятий Радою Європи 16.04.1964 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1014.2607.2&>
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права: Міжнарод. пакт ООН від 16.12.1966 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
5. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. // ВВР України, 1996. – № 30. – Ст. 141. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
6. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05.10.2000 року № 2017–III // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
7. Постанова Кабінету Міністрів України від 07.05.2022 № 560 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2022-%D0%BF#Text>
8. Баранова Н.П. Соціальні стандарти та соціальні гарантії в системі соціальної політики України / Н.П. Баранова, Т.В. Новікова; ЦПСД. – К., 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=42:2010-06-13-21-23-&catid=20:2010-06-13-21-06-26&Itemid=27.

9. Про професійну (професійно-технічну) освіту» щодо окремих аспектів підготовки кваліфікованих робітників в умовах воєнного стану та відновлення економіки. Проект Закону про внесення змін до Закону України від 18.04.2022 № 7293. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39451>)
10. Бичков С. Аналіз становлення та розвитку системи соціального захисту в різних країнах світу та можливість адаптації набутого досвіду до умов України / С. Бичков // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2016. – № 3.
11. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні / Н.Б. Болотіна. – К., 2005. – 381 с.
12. Борецька Н.П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми / Н.П.Борецька – Донецьк: Янтра, 2011. – 351с.
13. Гриненко А. М. Соціальна політика: Навч.-метод. посіб. для самот. вивч. дисципліни. – К.: КНЕУ, 2003. – 309 с.
14. Драган О.І., Цимбалюк Л.Г. Соціальна політика: Конспект лекцій. – К.: НУХТ, 2012. – 116с.
15. Карпачова Н. Міжнародні стандарти у галузі прав і свобод людини та проблеми їх реалізації в Україні / Н. Карпачова // Право України. – 2009. – № 4. – С. 4-21.
16. Ляхович Г. Пріоритетні напрямки розвитку соціального захисту населення з врахуванням світового досвіду // Вісник ТАНГ. – 2001р. – №18 – с. 229-235.
17. Матвеев С.О. Соціальна політика Отто фон Бісмарка і сучасність / С.О. Матвеев, Г.В. Музиченко // Укр. іст. журнал. – 2008. – № 6. – С. 134-149.
18. Мацокін В.В. Окремі аспекти права громадян України на достатній життєвий рівень у системі основних соціальних прав і свобод людини і громадянина / В.В. Мацокін // Держ. буд-во та місцеве самоврядування. – Вип. 14. – Х.: Право, 2007. – С. 148-157.

19. Міжнародні соціальні стандарти: навч. посіб. / авт.: А. М. Юшко, Н. М. Швець; за заг. ред. В. В. Жернакова. – Х.: Нац. ун-т “Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого”, 2013. – 121с.
20. Інструкції для ВПО: про права, допомогу та соціальний захист URL: <https://www.zoda.gov.ua/news/62869> (дата звернення: 17.10.2022)
21. Погорелова С. Соціальний захист як головний критерій соціальної держави / С. Погорелова // Вісн. Пенсійного фонду України. – 2008. – № 4. – С. 20-23.
22. Прутов Ю. Законодавчо-правові проблеми вдосконалення соціальних стандартів / Ю. Прутов // Право України. – 2007. – № 2. – С. 112-117.
23. Ругляк Т.М. Міжнародні акти як джерела права соціального захисту України / Т.М. Ругляк // Правове життя сучасної України: матер. міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу (Одеса, 20-21 квітня 2012 р.). Т. 3 / відп. за випуск В.М. Дрьомін; Нац. ун-т “Одес. юрид. акад.”. – Одеса: Фенікс, 2012 – 490 с. – С. 121-127.
24. Рудик В.А. Етапи розвитку міжнародно-правового регулювання соціального забезпечення / В.А. Рудик // Актуальні проблеми юридичної науки на шляху сучасної розбудови держави і суспільства : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 5-7 червня 2014 р.) / ред. кол.: В.С. Венедіктов, А.М. Куліш, М.М. Бурбика; за ред. В.С. Венедіктова, А.М. Куліша. – Суми: СумДУ, 2014. – С. 313–317.
25. Савич О.С. Альтернативне соціальне страхування як гарант реалізації міжнародних соціальних стандартів / О.С. Савич // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. – Одеса: Одес. нац. юрид. акад., 2003. – Вип. 18. – С. 474-480.
26. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні. Реальний стан та перспективи реформування. – К.: Центр громадської експертизи, 2009. – 104с.
27. Скуратівський В., Палій О., Лібанова Е. Соціальна політика : навч. посіб. Вид-во УАДУ. Київ, 2013. С.65

28. Скуратівський В.А. Соціальна політика // Політологія / За заг. Ред.. Ю.І.Кулагіна, В.І.Полуріза. – К., 2002. – С. 128.
29. Соціальна політика: реком. покажч. / упоряд.: О. А. Шевчук, Л. В. Кулакевич; ред. Н. Г. Дудкевич; відп. за вип. М. В. Кондратова. – Вінниця: ВНАУ, 2014. – 28с.
30. Соціальний захист населення України / за заг. ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К.: НАДУ; Фенікс, 2010. – С.122.
31. Соціальні послуги, які надаються під час воєнного стану та останні зміни у цій сфері. URL: [https:// www.msp.gov.ua/news/21778.html](https://www.msp.gov.ua/news/21778.html)
32. Сташків, Б.І. Гарантії права на соціальне забезпечення: навчальне видання / Б.І. Сташків. – Чернігів: Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці, 2011. – С.31.
33. Українське суспільство на протязі третього тисячоліття / За ред.. М.О.Шульги. – К., 2019. – С.75.
34. Юрій С.І., Шаваріна М.П., Шаманська Н.В. Соціальне страхування: Підручник. – К: Кондор – 2014 р. – 464 с.
35. Яковюк І.В. Реалізація соціальної функції держави в умовах європейської інтеграції / І.В. Яковюк // Держ. буд-во та місцеве самоврядування. – Вип. 7. – Х.: Право, 2014. – С. 40-48.

Основні законодавчі акти, що регулюють питання у сфері соціального захисту

Назва законодавчого акту	Цільова група	Мета прийняття, значення та актуальність законодавчого акту
Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»	Громадяни, постраждалі від Чорнобильської катастрофи	Прийняття було пов'язане з особливою гостротою питань щодо соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Розв'язання проблем медичного і соціального характеру, що виникли внаслідок радіоактивного забруднення території України.
Закон України «Про зайнятість населення»	Безробітні громадяни	Закон утвердив право громадян, які втратили роботу з незалежних від них обставин, на отримання від держави грошової допомоги на час їх безробіття
Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні»	Інваліди (в т.ч. діти-інваліди, інваліди з дитинства) та члени їх сімей	Цей закон став основоположним у системі соціального захисту інвалідів. Він встановив цілий ряд соціальних гарантій та пільг для інвалідів у різних сферах життєдіяльності й, таким чином, створив основу для їх самореалізації, у тому числі шляхом залучення інвалідів до праці, визначив особливості надання їм медичної та соціальної допомоги.
Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»	Жертви політичних репресій та члени їх сімей	Основними завданнями Закону є реабілітація та соціальний захист громадян, засуджених чи постраждалих внаслідок переслідувань за політичні переконання в радянські часи

Назва законодавчого акту	Цільова група	Мета прийняття, значення та актуальність законодавчого акту
Закон України «Про освіту»	Педагогічні та науково-педагогічні працівники	Закон визначає базові питання соціального захисту та соціального забезпечення педагогічних та науково-педагогічних працівників, вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, клінічних операторів, аспірантів, докторантів тощо. Крім того, він спрямований на стимулювання наукової діяльності, вихначаючи пріоритет фундаментальних досліджень, що здійснюються у системі освіти
Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»	Наукові працівники (в т.ч. молоді науковці)	Закон спрямований на стимулювання наукової діяльності, а також підтримку та заохочення наукових працівників, у т.ч. молодих науковців.
Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»	Сім'ї з дітьми	Стимулювання народжуваності та встановлення соціальних гарантій для сімей із дітьми. Закон передбачає виплату державної соціальної допомоги при народженні, усиновленні дитини та в ряді інших випадків.
Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»	Ветерани війни, прирівняні до них особи та члени їх сімей. Громадяни з особливими заслугами перед Батьківщиною та члени їх сімей	Встановлює статус, ряд соціальних гарантій та пільг
Закон України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні»	Ветерани праці, громадяни похилого віку, громадяни з особливими трудовими заслугами та члени їх сімей	Встановлює соціальні гарантії та пільги для ветеранів праці та осіб похилого віку. Він належить до групи законів, якими встановлено спеціальний соціальний захист для осіб, що мають трудові заслуги або є громадянами похилого

Назва законодавчого акту	Цільова група	Мета прийняття, значення та актуальність законодавчого акту
		віку
Основи законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування	Працездатне населення у працездатному віці	Закон передбачає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших, визначених Законом випадках за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків, а також за рахунок державного бюджету та інших джерел.
Закон України «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист»	Ветерани військової служби, прирівняні до них особи та члени їх сімей, ветерани органів внутрішніх справ, прирівняні до них особи та члени їх сімей	Передбачає спеціальний соціальний захист ветеранів військової служби та органів внутрішніх справ, а також прирівняних до них категорій. Закон встановлює ряд соціальних гарантій та пільг для зазначеної категорії на підставі стажу роботи.
Закон України «Про жертви нацистських переслідувань»	Жертви нацистських переслідувань та члени їх сімей	Закон встановив пільги в'язням концтаборів та гетто, дітям партизанів та підпільників у різних сферах життєдіяльності, а також послуговував основою для реабілітації як зазначених категорій громадян, так і осіб, які були насильно вивезені на примусові роботи під час Великої Вітчизняної війни.
Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям»	Малозабезпечені сім'ї	Закон був прийнятий із метою встановлення державної соціальної підтримки малозабезпечених сімей. Його прийняття також було спрямовано на створення передумов для подолання бідності.
Закон України «Про загальнообов'язкове	Застраховані особи	Закон встановлює систему прав, обов'язків і гарантій,

Назва законодавчого акту	Цільова група	Мета прийняття, значення та актуальність законодавчого акту
державне соціальне страхування на випадок безробіття»		яка передбачає матеріальне забезпечення в разі безробіття з незалежних від застрахованих осіб обставин та надання соціальних послуг за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття
Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням»	Тимчасово непрацездатні громадяни (в т.ч. вагітні жінки)	Регламентує оплату праці в період хвороби, а також матеріальну допомогу родичам у разі смерті застрахованої особи. Є одним із трьох Законів України, на базі яких функціонує створений державою Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.
Закон України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам»	Особи, які не мають права на пенсію (в т.ч. церковнослужителі та священнослужителі), іноземці, біженці	Передбачає виплату державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію
Закон України «Про соціальний захист дітей війни»	Діти війни	Соціальний захист осіб, які народилися чи були дітьми під час Другої світової війни. Встановлює ряд пільг та соціальних виплат для зазначеної категорії громадян
Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»	Діти (від 0 до 15 років) та молодь (від 15 до 35 років)	Спрямований на розвиток системи соціальних послуг для дітей та молоді